

מחשבות רצוצות¹ על

הליכה בין עולמות - תורה ועבודה

ד"ר אילנה כהן

הקדמה

כדי שהמאמר יובן אביא תחילה בקצרה את הרקע המשפחתי-דתי שממנו אני בא.

אבי זכרונו-לברכה נולד בעיר ז'לוטשוב למשפחה מחסידות צ'ורטקוב (פלג של חסידות רוזין). אביו שהיה מראשי אגודת ישראל היה מקפיד על קלה כבחמורה וכמו שאבי תמיד נהג לומר: "אבא היה כל יום בא הביתה ומודיע בשמחה - מצאתי היום עוד איסור!". מבחנתי הדבר התבטא בעובדה שאין לי כמעט מושג כיצד סבי נראה שכן הוא מעולם לא הצטלם ("לא תעשו כל תמונה") למעט תמונת פספורט דהויה שקשה לזהות את המצולם. אבי ז"ל קיבל כמובן את חינוכו בחיידר ובגיל מאוחר יותר שלחה אותו אימו, ללא ידיעת אביו, ללמוד בגימנסיה. הוא הקים בז'לוטשוב את סניף בני-עקיבא ובשנת 1933, כשהיה בן 27, עלה לארץ והצטרף ל"קבוצת אברהם" שישבה בכרכור. ב-1936 חזר אבי לפולין בשליחות מטעם בני-עקיבא ושם פגש את אמי ז"ל (גם היא ממשפחה חסידת צ'ורטקוב אך הרבה יותר פתוחה), שהיתה בהכשרה לעליה לארץ, וב-1939 הם עלו לארץ ויחד עם אנשי קבוצת אברהם הקימו את "כפר עציון".

על רקע זה החינוך שקיבלתי היה מעורב מעולם החסידות - התורה והסיפורים, ומעולם החלוציות של תורה ועבודה. שילוב זה לא אחת גרם לי לדילמות לא פשוטות שאותן אנסה לתאר במאמר זה.

1 "מחשבות רצוצות" היה שמו של אחד מטוריו של הרב יצחק ניסנבוים הי"ד בעיתונות העברית. הרב ניסנבוים שהיה מראשי הציונות הדתית ובין יתר תפקידיו כיהן כמזכירו של הרב מוהליבר בתנועת "חיבת ציון", היה ידוע הן כדרשן ציוני נלהב והן כפובליציסט בעיתונות העברית. כל מאמריו עסקו במצב היהודים בדורו ובהגות הציונית הדתית. הרב, שאמרת "קידוש החיים" בגטו ורשה מיוחסת אליו נרצח כנראה בסוף תש"ב תחילת תש"ג (1942). השנה מציינים בחינוך הדתי 100 שנים לציונות הדתית חזו תרומתי לאירוע זה. (חוברת על: "הליכה בין עולמות - הרב יצחק ניסנבוים" בתוך סט חוברות על מנהיגות רבנית בשואה יוצאת בימים אלו במכון: "שם עולם" בכפר הרוואה).

הצגת הבעיה

השילוב של עולם התורה והחסידות עם עולם ההשכלה והעבודה אינו דבר פשוט כל עיקר. מחד קיימת הדרישה של "והגית בו יומם ולילה", של שאיפה ל"קדושה" והתחברות לעולם התורה. עיסוק בכל דבר אחר מלבד התורה הריהו "כבזבז" של זמן יקר שאפשר היה לנצלו ללימוד. אמנם ישנם מימרות לא מעטות על "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ" אבל בדורות האחרונים היא הפכה לסיסמא של בדיעבד. מאידך הרי שואלת הגמרא "ומהיכן ירק זה חי?" אדם צריך להתפרנס. נראה כי על לימוד של "חכמה" שאינה התורה חל "איסור" בעולם הדתי עד הגעתה של מה שמכונה היום "התנועה הדתית לאומית" (גם בעולם החרדי קמה תנועה דומה בגרמניה תנועת "תורה עם דרך ארץ" מיסודו של רש"י הירש והיא באמת היתה תנועה משונה שגם החרדים וגם "הלאומיים" לא ידעו "איך לאכול").

כדי להמחיש את מורכבות הדילמה אביא סיפור, שעל רבים כמותו גדלתי. על הפסוק "ויידע הדבר למרדכי..." (אסתר ב', כ"ב) מביא ב. יאושזון² בספרו "מאוצרינו הישן":

"שהיה מרדכי מכיר בשבעים לשונות" (רש"י)

בזמן ההשכלה בא לעיר מסוימת אחד מן המשכילים פולסי-הדרך, כינס את כל הקהל אל בית-המדרש ודרש לפניהם על הצורך לשלוח את הילדים אל האסכולות, ללמד אותם דעת ולשונות, ולחזוק דבריו הביא להם כמה וכמה ראיות חותכות, כי גם אבותינו ואבות אבותינו בדורות הקדמונים למדו תמיד לשונות זרות. אחת מן הראיות שהביא היה נס פורים:

- רבותי! - אמר המשכיל - כפי שידוע לכם, עיקרו של נס פורים היה בזה, שהציל מרדכי את אחשוורוש ממוות, על-ידי זה שגילה לו את הסוד, כי שני הסריסים שלו, בגתן ותרש, רוצים לשלוח יד במלך ולהרעילו. באיזו לשון דיברו ביניהם הסריסים? הווי אומר, בפרסית, היא לשון המדינה. ועכשיו תארו לעצמכם - הכריז הנואם כמנצח - אילו היה מרדכי בטלן בדומה לרבנים של הזמן הזה, ולא היה יודע את לשון המדינה, הרי לא היה מבין מה הסריסים מדברים ביניהם, והיו הסריסים מרעילים את אחשוורוש, והמן הרשע היה עושה ביהודים שנואי-נפשו ככל שלבו חפץ!...

2 ב. יאושזון הוא משה יוסטמן היה סופר מפורסם ופופולרי ביותר בעיתונות היהודית בפולין. (אבי ז"ל סיפר לי כי החרדים בפולין פירשו כתאור גנאי את משמעות השם כ"בעל היאוש").

- איפכא מסתברא! - הפסיק את דיבורו אחד מן השומעים יראי-השמים - ממקרה זה עצמו הראיה היא להפך, כי היהודים בדור ההוא לא ידעו את לשון המדינה! שאילו ידעו, היו שני הסריסים נזהרים מפני מרדכי, שלא יהא שומע את דבריהם...

מחד כמובן ש"התשובה הניצחת" כביכול היא זאת שאיתה הייתי צריך להזדהות אלא שתפיסת עולמי נוטה דווקא עם דעתו של אותו משכיל. יתרה מזו הרבה סדקים ישנם באותה תשובה, הרי היא מניחה שבגתן ותרש דיברו ביודעם שמרדכי שומע ואילו מהמילים "ויודע הדבר למרדכי" יותר משתמע שמרדכי "ריגל אחריהם". אך לעניינינו המתח שבין השאלה והתשובה הוא המתח שאיתו התהלכתי בילדותי. הייתי אומר שאולי בשאלה והתשובה הנוספת שמביא "מאוצרנו הישן" על אותו פסוק יש מעין מוצא, או יותר נכון איזו שאיפה שאליה שאפתי:

משכיל מסוים פנה פעם אל רבי ישראל סאלאנטר ושאל אותו: מפני-מה תלמידי חכמים שבזמן הזה בישראל מופשטים לגמרי מענייני העולם הזה, ואילו לפנים היו הגאונים בישראל גם אנשים בעלי השכלה כללית ומלומדים גדולים בשטחי-מדע שונים?

השיב לו על-כך רבי ישראל סאלאנטר: ואני קשה לי, להפך, דבר אחר. מפני-מה היו לפנים בעלי-ההשכלה הכללית בישראל והמלומדים בשטחי-מדע שונים גם תלמידי חכמים גדולים וגאונים בתורה, ואילו המלומדים היהודיים שבזמן הזה הם עמי-ארצות גמורים בענייני היהדות?

אכן דבריו של ר' ישראל סאלנטר היו השאיפה שאליה שאפתי - להיות גם תלמיד חכם וגם מלומד בשטחי המדע - ההשכלה. אלא, כפי שאמרתי, בעולם הדתי מקובל היה שמי שאינו "ממית עצמו באהלה של תורה" אינו יכול להיות תלמיד חכם.

הדילמה הוסיפה והתחדדה שכן היו סיפורי חסידים שדווקא התאימו למסרים שעליהם חונכתי. לדוגמא אביא שני סיפורים מספרו של הרב ש"י זווין³ "סיפורי חסידים". הראשון על הפסוק בקהלת "טוב לשמע גערת חכם מאיש שומע שיר כסילים":

האחים הקדושים ר' שמילקא ור' פנחס (בעל "ההפלאה") נתבקשו לכסא הרבנות בקהלת פרנקפורט-דמיין וניקלשבורג, ואנשי הקהלות לא הכריעו ביניהם

3 הרב שלמה יוסף זווין הוא דוגמה מאלפת לרב ששילב עולמות. מחד היה גאון אדיר בתורה שמפעלו הגדול "האנציקלופדיה התלמודית" מעידה על כך, מאידך כתב "סיפורי חסידים" בהיותו חסיד חב"ד ומפורסם היה שבכחירות היה מצביע "ב' - המרחי והפועל המזרחי". הרב כתב ספרים נוספים "לאור ההלכה", "המועדים וההלכה" וגם את הספר "אישים ושיטות" שמתאים יותר לחוקרים מדעיים.

מי ישב על כסא פרנקפורט ומי יכהן בניקלשבורג, והחליטו שהאחים בעצמם יכריעו בניהם... כשבאו למגיד ממזריטש... פתח המגיד את הדלת ואמר: הרב דניקלשבורג יכנס בראש כי הוא גדול האחים.

גורלם נחתך, וכן עשו.

כשהגיע ר' שמיילקא לניקלשבורג דרש בכל שבת דרוש על חכמה אחת משבע החכמות, עד שדיבר על כל שבע החכמות. הדבר היה לפליאה גדולה בעיני הקהל, כי חשבו שהרב ודאי ידרוש בפלפול ובמוסר. אמר להם ר' שמיילקא:

- הכתוב אומר: "טוב לשמוע גערת חכם מאיש שומע שיר כסילים" (קהלת ז, ה) לפי הענין היה צריך לומר: משמוע שיר כסילים, ומה הלשון אומרת: מאיש שומע שיר כסילים? אבל כך היא כוונת הכתוב: טוב לשמוע גערת חכם מאיש כזה שהוא שומע גם שיר כסילים⁴, שאם החכם אין לו ידיעה בחכמות העולם, יאמרו לו: איך יודע בטיב החכמות ולכן אתה ממאס אותם, אבל מי שהוא יודע היטב בשבע חכמות ואף על פי כן הוא "מרעיש עולמות" לעסוק רק בחכמת התורה, לחכם כזה ישמעו.

ואחר כך התחיל לדרוש לפניהם דברים נלהבים בהלכה ובתוכחת מוסר.

הושני מפרשת תולדות על הפסוק "ויעקב איש תם" (בראשית כה, כז):

אברך אחד, שהיה סמוך על שולחן חותנו, שאל את הגאון הצדיק ר' יצחק מאיר מגור ז"ל, בעל "חידושי הרי"ם", אם כדאי שבעודנו "אוכל מזונות" בבית חותנו יעשה לו איזה מסחר, בשביל להתרגל מעט בעסק, ויקיים "טוב תורה עם דרך ארץ".

אמר לו הצדיק:

הנה יעקב אבינו היה "איש תם יושב אהלים" על התורה ועל העבודה, ואם-כן למה נתפעל יצחק ממה שעשו היה שואלו "כיצד מעשרין את התבן", וכדומה? הרי אף אם עשו שאל זאת באמת ולא במרמה, במה נחשב דבר זה לעומת עבודת יעקב אבינו? אלא שייצחק היה סבור שיעקב הוא איש בטלן ואינו בקי ברמאות, וכמו שכתב רש"י: "איש תם - כלבו כן פיו, מי שאינו חריף לרמות קרוי תם", ולכן אין זו רבותא שהוא עוסק בתורה ובעבודה, אבל עשו היה "איש שדה" ועוסק בענייני העולם, ואף-על-פי-כן שאל 'כיצד מעשרין' וכו', על-כן היה זה חשוב

4 לא נעלם מעיני ששאר החכמות מתוארות כ"שיר כסילים".

ליצחק יותר מעבודת יעקב. ולפיכך כשבא עשו אחר-כך וסיפר ליצחק את מעשה הערמה שעשה לו יעקב בהברכות, אמר אז יצחק:

עכשיו אני רואה שיעקב בקי בעניני רמאות עוד יותר ממך ואף-על-פי-כן הוא עוסק יומם ולילה בתורה, אם כן הרי הוא חשוב יותר ממך לכן "גם ברוך יהיה" (בראשית כז, לג)

הסיפור השני אינו מדבר על השכלה אלא על עבודה, שעל פניו לא הייתה צריכה להיות בסתירה עם עולם התורה. אך תפיסת השולחן ערוך כי בימינו המצב הוא של "עת לעשות לה' הפרו תורתך" (תהילים קיט ככו) שלטה בכיפה (בניגוד לתפיסת הרמב"ם שיש איסור להתפרנס מלימוד או הוראת התורה - "לא תעשם... קרדום לחפור בהם" (אבות ד ה)) ולכן לא רק מותר אלא רצוי לעסוק רק בלימוד ולהתפרנס ממנו. כמובן שתנועת "תורה ועבודה" של היהדות הדתית לאומית ניסתה לשנות תפיסה זו. הרב ניסנבוים בקול קורא לחניכי תנועת "תורה ועבודה" מסביר כיצד הוא רואה סיסמה זו, וכך הוא פונה אל בני תנועת "תורה ועבודה" ב"דבר לאחים" בפרשת ויצא שנת תרצ"ב (1931):

... הסיסמה "תורה ועבודה", שהיא עתה נחלת הצעירים בתנועתנו, הייתה באמת לעובדה קיימת אצל אבינו יעקב. כידוע מן "ויצא יעקב מבאר שבע" עד "וילך חרנה" עברו עליו ארבע עשרה שנה, שאז היה לומד תורה בבית המדרש של שם ועבר. ורק אחר-כך ניגש לקיים את המחצית השנייה של סיסמה זו "וילך חרנה" - "לעבד עבודה". אבל, כשם שאצל יעקב הייתה התורה תורה ממש והעבודה עבודה ממש, כך אנכי משתוקק לראות גם אצלכם שהסיסמה "תורה ועבודה" תתגשם בפועל - שתאהבו ללמד את התורה, להגות בה ולחיות לאורה, והעבודה תהיה לא בבחינת "עקימת שפתים היא מעשה" כי אם מעשה ממש - לחיות מיגיע כפים שהרי "גדולה מלאכה יותר מזכות אבות", שזכות אבות הצילה ממון - "לולי אלקי אבי כי אתה ריקם שלחתני" - ואילו מלאכה הצילה נפשות - "את עניי ויגיע כפי ראה אלקים ויוכה אמש".

ואתם אחים חביבים, אם דוגלים אתם בשם האמת גם כל דברים יהיו אמת: תורת אמת ועבודת אמת. הזכירו פה גם דבר חינוך הבנות, אחיותכם. חנוך זה, אחי, הוא קשה ביותר. אבל דוקא משום זה צריכים להפנות אליו תשומת לב מיוחדת...⁵

ולמרות דבריו של הרב ניסנבוים היו מעטים, בודאי בדור שלי, ש"התורה היתה תורה ממש והעבודה היתה עבודה ממש". העולם שמסביבי לא עסק בתורה

5 אורחות, השומר הדתי, ורשה 1938. עמ' 150.

באותה אינטנסיביות כמו בשאר חכמות העולם. אמנם בישיבה התיכונית היה נסיון כזה אבל לכל היה ברור שלימוד התורה בישיבה התיכונית אינו דומה ללימוד של בחור בישיבה חרדית בן אותו גיל. גם היחס שבני הציונות הדתית התיחסו לרבני הישיבות החרדיות היה דו ערכי: מחד הערכה לגדלותם בתורה ומאידך אפילו "זלזול" בכל מה שנגע לעולם ההשכלה והלאומיות. בזמנו הטיב לתאר יחס זה ובכנות הרב ניסנבויים:

אנחנו "הציונים החרדים" נמצאים בין הפטיש והסדן. אין אנו יכולים ואיננו חפצים לוותר על אות אחת שבתורתנו ולא על סעיף אחד שבציונות, הננו מכבדים ומוקירים את נושאי דגל תורתנו ואת מרימי נס ציונותינו, הננו חפצים לשמוע בקולם לכל אשר יצו אותנו והננו מוכרחים לבטל בעצמנו את המשמעת הדרושה לנו ולמרוד ברבותינו וראשינו, להוכיח אותם ברבים ולהחליש בזה את כח השפעתם שלא במתכוון! ומה נעשה, ריבונו של עולם?⁶

אמנם הרב מתיחס לנושא הציונות אלא שבזמננו עולם ההשכלה והשרות הצבאי שאליהם הרבנים "החשובים" התייחסו בחוסר חשיבות מוחלט, יצר התייחסות דו ערכית לרבנים אלו. השאלה הנפוצה בקרב אנשי הציונות הדתית היתה למי אנו קרובים יותר? לזה המשרת אתנו בצבא אך מחלל את כל הקדוש לנו או לאותם חרדים שעולם התורה שלהם קרוב לשלנו? התשובה אינה פשוטה אך נראה כי עולם התורה שלנו, שנבע מהדילמות שהוזכרו לעיל, היה בו שוני ניכר מעולם התורה החרדי.

עולם התורה

פעם שמעתי רב מסוים שהתפאר לפני אביו על עולם התורה של ימינו הכולל אלפי תלמידים בישיבות. אמר לו אביו: "זה לא נקרא עולם התורה, לו היית בעירתי רואה את כל הפועלים היהודים יוצאים מעבודתם ובטרם הלכו לביתם הלכו להתפלל מנחה, ללמוד "עין יעקב" ולהתפלל ערבית היית מבין מהו עולם התורה". עולם התורה אינו יכול להיות מנותק מעולם המעשה. הרב קוק אומר שהתורה נתנה לבני אדם ולא למלאכים לכן אל לנו לשאוף להתנזרות מחיי העולם אלה להפך לשלבם עם התורה. התפיסה שמסכמת רעיון זה הוא הפסוק: "בכל דרכך דעהו" (משלי ג,ו). נראה לי כי בשני הפרושים שאביא מתגלמת תפיסתי את עולם התורה.

על הפסוק "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתי בבית ה' כל ימי חיי" (תהילים כז,ד) ישנו פירוש של הבעל-שם טוב המסתמך על מימרא ידועה שלו - "במקום שאדם חושב עליו שם הוא נמצא". מספרים שפעם אחר

6 אהוד לוז, "מקבילים נפגשים" עמ' 309-308.

תפילת עמידה ניגש הבעל-שם טוב לכל מתפלל ומתפלל, לחץ את ידו ואמר לו "שלום עליכם". התפלאו המתפללים והוא הסביר: אתה חזרת עכשיו מהיריד, ואתה תיקנת את העגלה וכו' ועכשו חזרתם. בדרך זו הוא הסביר גם את הפסוק מתהילים. וכי דוד המלך מנהיג ישראל יכול להיות כל ימיו בבית המדרש? אלא אומר דוד אני מתפלל שכל מקום שאהיה בו וכל מה שאעשה אחשוב על בית המדרש וממילא שם אהיה.

תפיסה זו גם מבוססת על יסוד מוסד הנקרא "לית אתר פנוי מינה" [=אין מקום שאין בו אלוקות]. יסוד זה בא לידי ביטוי במימרא של הרבי מרוזין על משנה באבות ג ט:

רבי יעקב אומר, המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר מה נאה אילן זה ומה נאה ניר זה מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו.

אומר הרבי מרוזין מי שחושב ש"מה נאה אילן זה, מה נאה ניר זה" הוא הפסק ממשנתו של הקב"ה, זאת אומרת האילן אינו חלק מהאלוקות הרי זה מתחייב בנפשו.

הייתי אומר ששני פרושים אלו של הבעל-שם טוב ושל הרבי מרוזין הם למעשה התפיסה הכללית של "בכל דרך דעהו" ובכך שעוסקים בעבודה ובחכמה ומטרתם להעשיר את עולם התורה מקימים את "יפה תורה עם דרך ארץ".

"העימות" כביכול בין עולם שהוא כולו תורה לעולם המעשה גרם לי במשך שנים לעימות פנימי על כל מעשה שעשיתי. תפיסת ה"בכל דרך דעהו" "מרגיעה" אמנם ואף מזכירה לנו תמיד שאין ביהדות נזירות אלא להיפך התמודדות יום-יומית עם עולם המעשה. אני משוכנע שעולם התורה לא יכול להתקיים במנותק מהחיים וכי "תורת חיים היא למחזיקים בה" ולכן לבטח כל דבר הנראה לכאורה כסתירה אפשר, כמו שאומרים בחסידות, להעלות אותו לדרגת קדושה.

דוד אימבר (1954) בוגר הישיבה התיכונית "נתיב מאיר" בירושלים. לאחר השרות הצבאי, כחובש קרבי בגדוד 50, למד שלוש שנים בישיבת "מרכז הרב". למד לתואר בחוגים מדעי המחשב ותלמוד באוניברסיטה העברית בירושלים. מיוני 1996 דוד עובד בחברת NDS.

נשוי לשולמית, מנהלת פדגוגית של בית הספר להוראת השואה ביד-ושם, אב לשלושה בנים ובת, וסב לשבעה נכדים.